

O'SMIRLIK DAVRIDA AGRESSIVLIKNING NAMOYON BO'LISHI

Abdiraimova Shaxnoza Sotiboldiyevna

Olmaliq shahar 7-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'smirlik davrida agressivlikning namoyon bo'lish sabablari, uning psixologik xususiyatlari hamda agressiv xulq-atvorning oldini olish va bartaraf etish usullari yoritilgan. Shuningdek, oila, maktab va ijtimoiy muhitning o'smirlar xulq-atvoriga ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, agressivlik, xulq-atvor, emotsional rivojlanish, konflikt, tarbiya, psixologik profilaktika, oila, maktab, stress.

KIRISH

O'smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va mas'uliyatli bosqichlardan biri hisoblanadi. Ushbu davrda organizmda jismoniy, fiziologik va psixologik o'zgarishlar sodir bo'ladi. Natijada o'smirlarning hissiy holati beqarorlashishi, o'zini namoyon qilishga intilishi va atrofdagilar bilan munosabatlarida turli qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Shunday holatlarning biri agressivlikning namoyon bo'lishidir. Agressivlik — bu insonning boshqa shaxslarga yoki atrof-muhitga nisbatan zarar yetkazishga qaratilgan xatti-harakatlari yoki hissiy reaksiyalaridir. O'smirlik davrida agressivlik ko'pincha jahldorlik, qo'pollik, tortishuvlarga moyillik, tajovuzkor harakatlar yoki salbiy munosabatlarda namoyon bo'ladi.

Psixologlarning ta'kidlashicha, agressivlikning yuzaga kelishiga biologik, psixologik va ijtimoiy omillar sabab bo'ladi. Gormonal o'zgarishlar, emotsional zo'riqish, o'ziga bo'lgan ishonchning yetishmasligi va stress holatlari agressiv xulq-atvorni kuchaytirishi mumkin. Oiladagi nosog'lom muhit ham agressivlikning shakllanishida muhim omillardan biridir. Ota-onalar o'rtasidagi nizolar, bolaga nisbatan qo'pol munosabat, e'tiborsizlik yoki haddan tashqari qattiqqo'llik o'smir ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada o'smir o'z his-tuyg'ularini agressiv harakatlar orqali ifodalashga urinishi mumkin. Albert

Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, agressiv xulq kuzatish va taqlid qilish orqali ham shakllanadi. Agar o'smir doimiy ravishda zo'ravonlik, tajovuzkorlik yoki salbiy munosabatlarni kuzatsa, u bunday xatti-harakatlarni me'yoriy holat sifatida qabul qilishi mumkin.

Maktab muhitida ham agressivlik turli shakllarda namoyon bo'ladi. O'quvchilar o'rtasidagi nizolar, kamsitish, tengdoshlar bosimi yoki muvaffaqiyatsizliklar agressiv reaksiyalarni yuzaga keltirishi mumkin. Bunday holatlar o'quvchining ta'lim faoliyati va ijtimoiy munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Agressivlikning oldini olishda psixologik profilaktika muhim o'rin tutadi. Maktab psixologi tomonidan o'tkaziladigan treninglar, individual suhbatlar va korreksion mashg'ulotlar o'smirlarda emotsiyalarni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, sport, san'at, ijodiy faoliyat va turli to'garaklarga jalb etish agressiv energiyani ijobiy faoliyatga yo'naltirish imkonini beradi. Bu esa o'smirning o'zini namoyon qilishiga va ichki zo'riqlashlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Ota-onalar va pedagoglar o'smirlar bilan muloqotda sabr-toqatli bo'lishlari, ularning fikrlarini hurmat qilishlari va muammolarini tinglashlari lozim. Ishonchli munosabat agressiv xulq-atvorning oldini olishda muhim omillardan biridir.

Agressiya atamasi lotin tilidan olingan bo'lib, "aggre-di" – "tajovuz qilmoq" ma'nosini anglatadi. Psixologiyada "agressiya" atamasiga nisbatan turli yondashuvlar mavjud bo'lib, X.Delgado, A.A.Bass, L.M.Semenyuk, G.Parens, A.Bandura, R.Uolters, Yu.Mojginskiylar tomonidan agressiya salbiy baholanadi. Shu bilan bir qatorda agressiyaga nisbatan ijobiy yondashuvlar ham mavjuddir. Jumladan, L.Bender agressiyani insonning o'z-o'zini namoyon qilishga intilishidir, deb ta'kidlaydi. Keyingi paytlarda yoshlar o'rtasida tajovuzkorlik, agressiv xulq uchrab turibdi. Sababi yoshlarimiz telefon, ijtimoiy tarmoqlar orqali turli mentalitetimizga, milliy qadriyatlarimizga xos bo'lmagan videoroliklar, materiallar, voqea hodisalarga guvoh bo'lmoqdalar. Kattalar ularning xatti-harakatlarini nazorat qila olmayaptilar. O'smirlik davri olimlar tomonidan eng qiyin davr, inqiroz davri, o'tish davri deb e'tirof etiladi. Haqiqatdan bu davrga kiradigan bolalarga tarbiya-ta'lim berish ham qiyin bo'lib qoladi. Ular qaysar, o'zini boshqalar tan olishlarini xoxlaydigan, romantik bo'lib qoladilar. Shuning uchun o'smirlarni vaqtincha

qo'llab-quvvatlash juda muhimdir, ammo vaqt o'tishi bilan uning fikrlari bilan yolg'iz qolishiga imkon berilishi kerak. Agressiv xulq-shaxsning ma'naviy buzqlikka asoslangan, boshqarishning ichki dunyosiga ochiqdan-ochiq salbiy ta'sir o'tkazib, tajovuz qilib, uni izdan chiqarishga qaratilgan g'ayriinsoniy xususiyat. Agressiv xulqning shakllanishi, kuchayishi va namoyon bo'lishi ko'pincha ijtimoiy muhit bilan bog'liq holda yuz beradi. Shaxsning o'ziga qaratilgan tajovuzkorlik "autoagressiya" (bunday holat shaxsdagi patologik o'zgarishlarning ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi) deb ataladi. O'z joniga qasd qilish, o'ziga tan jarohati yetkazish autoagressiyaning ko'rinishlaridir. Jaholatga botgan, johillik va zo'ravonlikni maqsadga erishishning asosiy va ustuvor vositasi deb biladigan shaxslarda agressiv xulq kuchli bo'ladi.

O'smirlik 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo'lgan davrni tashkil qiladi. O'smirlik bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. O'smirlik davrida o'smirning "men"i qaytadan shakllanadi. Uning atrofdagilarga, ayniqsa, o'z-o'ziga bo'lgan munosabati, qiziqishlari, qadriyati yo'nalishi keskin o'zgaradi. Ularda ilgarigi qiziqishlar so'nadi va yangi qiziqishlar paydo bo'ladi. Bunda ish qobiliyatining, o'zlashtirishning pasayishi, o'smirlarning qo'polliigi va yuqori qo'zg'aluvchanligi, o'zidan qoniqmasligi, agressiya, xavotirlanish kayfiyat beqarorligi, depressiv kechinmalar, tez ranjish, arzimas narsaga ham kuchli reaksiya bildirish, o'zini past baholash kabi salbiy xulq-atvor ko'rinishlari namoyon bo'ladi. O'smirlik davrida bolalar hissiy jihatdan beqaror bo'lib qoladilar. Psixologlar buni gormonal o'sish, tanani qayta qurish, balog'atga yetish kabi biologik omillar bilan bog'laydi. Ammo ba'zi hollarda hissiy o'zgarishlar radikal shakllarga ega bo'lib, agressiyaga aylanishi mumkin. Agar o'smir o'z agressiyasi bilan yolg'iz qolsa, bu uni buzg'unchi jamoalarga olib kirishi va natijada huquqbuzarliklarga olib kelishi mumkin.

Oddiy kundalik hayotda agressiya-zo'ravonlik yoki raqibni yengish uchun vosita sifatida qo'llaniladi. Agressiya tushunchasining o'ziga izoh berish qator qiyinchiliklarni tug'diradi, chunki bu termin ko'plab xatti-harakat shakllarini o'zida qamrab olgan. Odamlar biron-bir kimsani agressiv shaxs sifatida tavsiflaganlarida, uni boshqalarni haqorat qiluvchi, badfe'l, barcha narsani o'zi istaganidek qilishni istaydigan, o'z g'oyalarini

qat'iy himoya qiladigan, yechimi yo'q muammolar girdobiga o'zini giriftor qiladigan inson, deb ta'riflashlari mumkin. Agressiyaga nisbatan berilgan bunday ta'rif to'g'ri yo noto'g'riligini bilish uchun bu tushunchaga oydinlik kiritish lozim. R.Beron va D.Richardson bu tushunchaga shunday ta'rif beradi: “Agressiya lotin tilida “agressio” – “hujum degan ma'noni bildiradi, bu bir jonzotga zarar yetkazishga qaratilgan inson xulq-atvorining har xil formasi”. J.Buss fikricha “Agressiya oqibatida boshqa organizm qandaydir zararli stimulni qabul etish reaksiyasi” N.Zilman tomonidan bildirilgan fikrga ko'ra agressiya boshqalarga tan jarohati va jismoniy jarohatlar yetkazish demakdir . Agressiyaning namoyon bo'lishining ko'plab nazariy asoslari mavjud. Zigmund Freyd fikricha agressiv xulq o'z tabiati bo'yicha g'ayriixtiyoriy va muqarrar. Insonda ikkita birmuncha qudratli instinkt mavjud: jinsiy (libido) va o'limga bo'lgan qiziqish (tanatos). Agar tanatos quvvati sirtga yo'naltirilmasa, bu tezda individumning o'zini parchalashiga olib keladi. Shunday qilib, tanatos bilvosita tajovuzning tashqariga chiqishiga va boshqalarga yo'naltirilishiga ko'maklashadi. Hissiyotlarning tashqi ko'rinishi xavfli harakatlarning namoyon bo'lish ehtimolini kamaytirishi mumkin. K.Lorens agressiya barcha jonli mavjudotlar kabi insonda ham mavjud bo'lgan yashash uchun kurashning tug'ma instinktidan boshlanish nuqtasini oladi. U yashash uchun kurash instinktinin manbayi bo'lmish agressiv quvvat organizmda to'satdan, doimiy tezlikda, vaqt o'tishi bilan muntazam yig'ilganча yuzaga keladi deydi.

O'smirlik davrida agressiv xulq-atvorning namoyon bo'lish darajasi yosh va jinsga qarab turlicha kechadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'g'il bolalarda agressivlikning kuchayishi ko'proq 12 hamda 14–15 yosh oralig'ida kuzatilsa, qizlarda bu holat asosan 11 va 13 yoshlarda yaqqol namoyon bo'ladi. O'g'il bolalar agressiyani ko'pincha ochiq va bevosita tarzda ifodalashga moyil bo'lsalar, qizlar orasida esa so'z orqali ta'sir ko'rsatish, bahslashish yoki ranjituvchi iboralarni qo'llash kabi verbal agressiya shakllari ko'proq uchraydi.

O'smirlarda agressiv xatti-harakatlarning shakllanishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi. Eng avvalo, oiladagi psixologik muhit muhim o'rin tutadi. Ota-ona va farzand o'rtasidagi kelishmovchiliklar, oiladagi doimiy nizolar, o'zaro hurmat va tushunishning

yetishmasligi hamda tarbiya usullaridagi kamchiliklar o‘smir ruhiyatiga salbiy ta’sir etadi. Oilada muntazam davom etadigan ziddiyatlar bolalarda jahldorlik, tajovuzkorlik va salbiy xulq-atvorning shakllanishiga zamin yaratadi. Shuningdek, tengdoshlar ta’siri ham agressivlikning rivojlanishida muhim omillardan biridir. O‘smirlar ko‘pincha o‘z do‘stlari va atrofidagi insonlarning xatti-harakatlariga taqlid qiladilar. Natijada tajovuzkor muhitda bo‘lgan yoki agressiv tengdoshlar bilan muloqot qiladigan yoshlar ham shunday xulqni o‘zlashtirib boradilar. Ayrim hollarda agressiv bolalar tengdoshlari tomonidan qabul qilinmay, o‘zlariga o‘xshash xulq-atvorga ega guruhlariga qo‘shilib ketishlari mumkin, bu esa muammoning yanada chuqurlashishiga olib keladi.

Bundan tashqari, ommaviy axborot vositalari va zamonaviy axborot texnologiyalarining ta’siri ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Zo‘ravonlikka boy filmlar, kompyuter o‘yinlari, internet tarmoqlaridagi salbiy mazmundagi materiallar hamda yoshiga mos bo‘lmagan axborotlarni qabul qilish o‘smirlarning tajovuzkorlikka moyilligini kuchaytirishi mumkin. Shu sababli kattalar tomonidan bolalarning axborot makonidan foydalanishi ustidan oqilona nazorat o‘rnatilishi muhimdir.

O‘smirlardagi agressivlikning oldini olish uchun ularga mustaqillik va tashabbus ko‘rsatish imkoniyatlarini yaratish, fikrlarini hurmat qilish va qo‘llab-quvvatlash zarur. Ota-onalar va yaqinlar o‘smir bilan samimiy muloqot o‘rnatib, uning kelajakdagi maqsadlari, qiziqishlari va orzulari haqida muntazam suhbatlashib turishlari maqsadga muvofiqdir. Oilada o‘zaro ishonch, mehr va hurmat muhitini shakllantirish, tajovuzkor munosabatlardan voz kechish ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, o‘smirning qiziqishlari va iste’dodlarini qo‘llab-quvvatlash, uni foydali mashg‘ulotlarga jalb etish, erishgan yutuqlari uchun rag‘batlantirib borish agressiv xatti-harakatlarning kamayishiga va shaxsning ijobiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘smirlik davrida agressivlik turli omillar ta’sirida yuzaga keladigan murakkab psixologik hodisadir. Uni bartaraf etishda oila, maktab va psixologlarning hamkorligi, ijobiy tarbiya va emotsional qo‘llab-quvvatlash muhim

ahamiyat kasb etadi. O‘smirlarning sog‘lom ruhiy rivojlanishini ta’minlash orqali agressiv xulq-atvorning oldini olish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent, 2019.
2. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
3. Shoumarov G‘.B. Psixologik xizmat asoslari. – Toshkent, 2018.
4. Albert Bandura. Ijtimoiy o‘rganish nazariyasi.
5. Leonard Berkowitz. Agressiya va frustratsiya nazariyasi. Ismoilovna, A. Z. (2022). Prerequisites for identifying gifted children and shaping their abilities. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(6), 308- 311.
6. Karakulovich, J. A., & Ismoilovna, A. Z. (2021). *PSYCHOLOGICAL STUDY OF EMOTIONS AND EMOTIONS IN WORLD PSYCHOLOGY*. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(10), 419-421.
7. Nishonova Z.T., Kamilova N.G'., Abdullayeva D.U., Xolinazarova M.X. «Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya» -Toshkent: 2017, 241-b
8. N.Ismoilova, D.Abdullayeva "Ijtimoiy psixologiya" -TOSHKENT: 2013, 130-b
9. Кернберг О.Ф. Агрессия при расстройствах личности и перверсиях. М, 1998134 с
10. Ш.Мустафаева. «Усмир психологияси: биз билмаган жихдтлар». Фаргона-2015, 7-б.